

Л. Ю. Кримчак

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«ТРЕНІНГ З ПІДГОТОВКИ ДО РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ
В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»**

2021

**Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара**

Л. Ю. Кримчак

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«ТРЕНІНГ З ПІДГОТОВКИ ДО РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ
В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»**

**Дніпро
РВВ ДНУ
2021**

УДК 364.4-055.5/.7(072)
К82

Рецензенти: д-р філософ. наук, проф. О. О. Осетрова
д-р пед. наук, проф. Н. П. Волкова

К82 Кримчак, Л. Ю. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» – Д.: РВВ ДНУ, 2021. – 24 с.

Уміщено інформацію відносно роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах. Матеріали орієнтовано на вирішення практичних питань, пов'язаних із затребуваністю на ринку праці фахівців соціальної сфери. Методичні рекомендації стануть у нагоді студентам закладів вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота та кожному суб'єкту тренінгової роботи, який працює з сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ.....	6
Тема 1. «Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» як навчальна дисципліна	6
Тема 2. Ретроспективний аналіз становлення тренінгової роботи.....	7
Тема 3. Класифікація та види тренінгів	9
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГІВ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	11
Тема 1. Методичні аспекти підготовки та організації тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО	11
Тема 2. Структура тренінгового заняття	13
РОЗДІЛ III. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАНЯТТЯ	14
Тема 1. Методи оцінки ефективності проведення тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО	14
Тема 2. Методика організації групової взаємодії проведення тренінгу	16
Тема 3. Техніки, вправи та ігрові методи, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, які опинилися в СЖО	18
ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ КМР	20
ТЕСТИ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ	20
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	23

ВСТУП

На шляху розбудови України як соціальної, демократичної, європейської держави одним із її пріоритетних завдань має стати сприяння розвитку сім'ї як основної ланки суспільства і провідного інституту формування особистості, найкращого середовища для зростання дитини та забезпечення гідної старості. Зазначене питання набуло актуальності завдяки збільшенню кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які час від часу опиняються в кризових ситуаціях виховуючи й готуючи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до самостійного життя та інтегрування в соціум.

Сьогодні не можна уявити собі практичної діяльності фахівця соціальної роботи без різних видів групової роботи з дітьми та дорослими. Однією із форм такої роботи являється активне навчання соціально важливим навичкам, яке реалізується у формі групових тренінгів.

Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах», покликані допомогти майбутнім фахівцям соціальної сфери сформувати певні компетентності, серед яких: здатність застосовувати новітні технології у роботі з сім'ями СЖО, ПС та ДБСТ; налагоджувати з ними соціальну взаємодію, співробітництво, попереджати і розв'язувати конфлікти в умовах надання допомоги; ефективно планувати та організовувати професійну діяльність у соціальних службах із надання допомоги в СЖО.

Методичні рекомендації призначені для магістрів, які навчаються за спеціальністю 231 Соціальна робота.

У першому розділі «Теоретичні основи організації тренінгової роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» представлено «тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в СЖО» як навчальну дисципліну. Акцентовано увагу на ретроспективному аналізі становлення тренінгової роботи. Зроблено наголос на класифікації та видах тренінгів.

Другий розділ «Технології проведення тренінгів з сім'ями, які опинилися в СЖО» присвячено методичним аспектам підготовки та організації тренінгу, структурі тренінгового заняття.

У третьому розділі «Методологічні засади підготовки та проведення ефективного тренінгового заняття» подано матеріал, який стосується методів оцінки ефективності проведення тренінгового заняття, методики організації групової взаємодії проведення тренінгу, техніки, вправ та ігрових методів, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, опинившимися в СЖО.

У кожному розділі подано матеріал до лекційних та практичних занять.

Методичні рекомендації містять перелік тем для контрольної модульної роботи (КМР), тести для самоперевірки знань та рекомендовану літературу.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Тема 1. «Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» як навчальна дисципліна

Мета та вимоги до дисципліни. Результати навчання за дисципліною та їх співвідношення. Структура навчальної дисципліни. Форми та організація контролю.

Методичні матеріали для самостійного опрацювання лекційного матеріалу

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) Мета та вимоги до дисципліни.

Мета дисципліни «Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» – сформувати знання щодо розуміння особистості, її структури, механізмів саморозвитку, саморегуляції та самоконтролю з подальшим використанням у підвищенні ефективності її функціонування.

«Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» посідає важливе місце в освітньо-професійній програмі «Соціальна робота», оскільки її вивчення безпосередньо сприяє формуванню такої компетентності, як здатність здійснювати інформування населення, застосовуючи сучасні технології щодо форм, методів соціальної роботи з сім'ями, які опинилися в СЖО; здатність налагоджувати соціальну взаємодію, співробітництво, попереджати і розв'язувати конфлікти в умовах надання допомоги сім'ям в СЖО; здатність організовувати та планувати професійну діяльність у закладах із надання соціальної допомоги в СЖО.

Вивчення дисципліни передбачає ґрунтовні знання з таких дисциплін, як цивільний захист, соціальна педагогіка, соціальний супровід, основи консультування, сім'єзнавство, медико-соціальний патронаж.

2) Результати навчання за дисципліною та їх співвідношення. Оволодіння дисципліною «Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» сприяє формуванню вмінь автономно приймати рішення в складних і непередбачуваних ситуаціях; демонструвати ініціативу, самостійність, оригінальність, генерувати нові ідеї для розв'язання завдань професійної діяльності; визначати методологію прикладного наукового дослідження та застосовувати методи кількісного й якісного аналізу результатів, у тому числі методи математичної статистики.

3) Структура навчальної дисципліни. Дисципліна складається з трьох розділів («Теоретичні основи організації тренінгової роботи з сім'ями, які

опинилися в СЖО», «Технології проведення тренінгів з сім'ями, які опинилися в СЖО», «Методологічні засади підготовки та проведення ефективного тренінгового заняття») та восьми тем («Тренінг з підготовки до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» як навчальна дисципліна», «Ретроспективний аналіз становлення тренінгової роботи», «Класифікація та види тренінгів», «Методичні аспекти підготовки та організації тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО», «Структура тренінгового заняття», «Методи оцінки ефективності проведення тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО», «Методика організації групової взаємодії проведення тренінгу», «Техніки, вправи та ігрові методи, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, які опинилися в СЖО»).

4) *Форми та організація контролю.*

<i>Форма оцінювання</i>	<i>Терміни оцінювання (тиждень)</i>	<i>Максимальна кількість балів</i>
Виступи на практичних заняттях	24 – 42	10
Виконання практичних завдань	24 – 42	20
Контрольне тестування за темами	24 – 42	20
Написання й захист КМР	24 – 42	10
Максимальна кількість балів за поточне оцінювання		60
<i>Форма оцінювання: диференційований залік/</i>		40

Завдання до практичного заняття

- Опрацювати наступні нормативні документи:
 - Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 року №800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю».
 - Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини.
 - Постанова КМУ від 1 червня 2020 року №585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»
- Підготувати тести (в електронному вигляді) за вивченими документами, кількістю від 20 тестів.

Тема 2. Ретроспективний аналіз становлення тренінгової роботи

Характеристика основних етапів становлення та застосування тренінгу як інноваційної форми роботи. Основні напрямки в психології, що сприяли початку групової роботи. Основні напрямки та підходи в педагогіці щодо групової роботи.

*Методичні матеріали для самостійного опрацювання
лекційного матеріалу*

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) *Характеристика основних етапів становлення та використання тренінгу як інноваційної форми роботи.* Початок тренінгової роботи відноситься до другої чверті ХХ століття та пов'язаний з психотерапевтичною практикою, в основі якої лежить психоаналіз та біхевіоризм.

Психоаналітична терапія – робота з «несвідомим» недосконалого індивіда (З. Фрейд, К. Юнг). Груп-аналіз – метод групової психотерапії, при якому психотерапевт обмежує власну активність інтерпретацією групової динаміки. Засновник груп-аналізу – британсько-німецький психоаналітик, автор Груп Аналітичного Суспільства (GAS) та Лондонського Інституту Групового Аналізу – З. Фоулкс.

Біхевіоральна психотерапія. У біхевіоральній психотерапії вже з 1940-х рр. чітко позначається установка на групову форму роботи. Шляхом штучного моделювання різних ситуацій можна одержати новий поведінковий ефект не тільки у тварин, але й у людини (К. Левін).

Тренінгова група (Т-груп) – спеціально створена група, учасники якої за сприяння ведучого (тренера) включаються в інтенсивне спілкування, яке спрямоване на досягнення визначеної мети та вирішення поставлених завдань. Учасники групових дій розглядаються як об'єкти маніпуляції тренера-керівника, який бере на себе всю повноту влади і відповідальності за виправлення помилкових реакцій і дій, укорінених у сфері несвідомого або в поведінці. Виправлення минулого здійснюється шляхом зосередження клієнтів на діях у теперішньому часі та в даному місці збору групи.

Гуманістична психотерапія – філософською основою є екзистенціалізм (від лат. *exsistentia* – існування). Робота Г. Оллпорт «Особа: психологічна інтерпретація» (1937). Праця А. Маслоу «Мотивація і особа», в якій представлено ієрархічну модель мотивації людини у вигляді «піраміди потреб». «Я-концепція» К. Роджерса, як метод клієнт-центрованої терапії. Групи В. Шутца.

Психодраматична терапія (Д. Моренно, початок ХХ ст.) – соціомія, яка включає: соціометрію; психодраму; соціодраму. Соціометрія – метод діагностики внутрішньо-групових відносин, а через них і соціально-психологічної діагностики особи. Психодрама (за Д. Моренно) – «глибока емоційна хірургія», яка полягає в отриманні психотерапевтичного ефекту через глибокі емоційні переживання. Соціодрама – метод, у центрі якого соціальна роль особистості, причому роль не конкретної людини з терапевтичної групи, а роль відвернутого персонажа.

Гештальт-терапія (Ф. Перлз, початок ХХ ст.) – метод групової гештальт-терапії. Мета – розширення сфери усвідомлення, що приводить до усвідомлення

самоідентичності та власної досконалості, дозволяє людині відмовитися від пошуків зовнішньої підтримки і повністю прийняти відповідальність за власні вчинки та дії.

У середині ХХ ст. у зарубіжній психології виникає когнітивізм, який протиставив себе психоаналізу (що ігнорував роль знань в поведінці людини) і біхевіоризму (що не надавав значення активності психіки і особи). Основа його – це техніка психокорекційної дії на пізнавальну сферу людини.

2) *Основні напрямки та підходи в педагогіці, що сприяли початку групової роботи.* Система В. Сухомлинського, яка базується на трьох принципах групової роботи: а) перебудова відносин з метою дії на самого суб'єкта; в) діалогічний характер педагогічного спілкування; с) провідна роль емоційного чинника в спілкуванні, для розвитку душевних якостей особи.

Відомі вчені-педагоги, що внесли вагомий вклад у розвиток групових форм роботи: П. Блонський, Дж. Дьюї, А. Макаренко, К. Ушинський.

Завдання до практичного заняття

1. Схарактеризуйте основні етапи становлення та використання тренінгу як інноваційної форми роботи з сім'ями, що опинилися в СЖО.

2. Розкрийте основні напрямки психологічної науки, що поклали початок груповій роботі з ПС та ДБСТ.

3. Ознайомтеся зі змістом навчального посібника «Вчимося самостійно» та напишіть на нього рецензію.

Тема 3. Класифікація та види тренінгів

Основні класифікації тренінгів (тренінг особистісного росту, навчальний тренінг, організаційний тренінг, тренінг спілкування, аутотренінг, груповий тренінг тощо). Характеристика основних видів тренінгів.

Методичні матеріали для самостійного опрацювання лекційного матеріалу

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) *Основні класифікації тренінгів.* Види тренінгів групують за наступними критеріями:

- провідною метою: психокорекційний тренінг (психотерапевтичний тренінг; тренінг особистісного росту; навчальний тренінг; організаційний тренінг); методичний тренінг;

- кількістю учасників-об'єктів дії (аутотренінг; індивідуальний тренінг та груповий);

- об'єктом психологічної дії (робота з індивідом; природною групою; штучною експериментальною групою; з навчально-тренувальною групою; організацією);

- кількістю тренерів (без ведучого; з одним ведучим; з декількома ведучими; зі «штучним ведучим»);
- тимчасовим режимом (короткотерміновий; циклоїдний; довготривалий; тривалий);
- типом керівництва: загальностратегічний підхід (директивний, недирективний); стиль керівництва (авторитарний; демократичний; популістський);
- віком (дитячі, дорослі);
- видом провідної соціальної діяльності учасників (робота з підприємцями, з менеджерами, з державними службовцями, з політиками і громадськими діячами, з учнями, з педагогами, з лікарями, тренінги по «зв'язках з громадськістю»);
- «населенням» (безпрофесійної специфіки), з сім'ями;
- технічним забезпеченням (безапаратурний, апаратурний).
- складом: однорідністю складу (робота з гомогенної) групою; робота з неоднорідною (гетерогенної) групою;
- приналежністю до певної статті (жіночі, чоловічі, змішані)
- станом психічного здоров'я (зі здоровими клієнтами; клієнтами, що мають психічні розлади в межах медичної норми; робота з пацієнтами (хворими));
- ступенем знайомства учасників один з одним (групи незнайомих, слабо знайомих, добре знайомих);
- специфікою структури групи (тренінги сімейних відносин, тренінги міжособистих відносин, професійні тренінги, з лікувальними групами, з неспецифічними групами, відкриті та закриті тренінги й т.ін.

2. Характеристика основних видів тренінгів.

Психокоректувальний тренінг – направлений на зміну психічної сфери особистості з кінцевою метою вдосконалення самосвідомості, поведінки, професійної діяльності людей або груп.

Навчальний тренінг – націлений на придбання індивідом нових знань, розвиток умінь і навиків у певних різновидах соціальної активності людини.

Методичний тренінг – спосіб навчання фахівців з виконання тренінгової роботи.

Тренінг особистісного росту – направлений на вдосконалення особистісних якостей і самосвідомості людини, що сприяє оптимізації її поведінки й самореалізації. Мета – досягти розвиваючого ефекту.

Психотерапевтичний тренінг – націлений на отримання психотерапевтичного ефекту – широкого кола психічних змін людини, сприяючих вирішенню її внутрішніх конфліктів й кризових станів.

Аутотренінг – тренінг, в якому ролі тренера і тренуваного суміщені в одній особі.

Робота з штучною групою – різновид групового тренінгу, коли члени групи спочатку не зв'язані між собою ніякою системою відносин, тобто група

початково не структурована. Даний вид тренінгу часто розглядається як експериментальна процедура.

Тренінг зі «штучним ведучим» – робота по психологічному вдосконаленню, здійснювана індивідом або групою самостійно по інструкції.

Апаратурний тренінг – заняття з використанням спеціальних засобів, устаткування і технічних пристроїв (аудіо- і відеоапаратура).

Директивний тренінг – тренінг, що реалізовує директивний підхід до психологічної роботи з людьми.

Тренінг з популістським стилем – тренінг, управління яким не регламентоване і здійснюється залежно від обставин, що складаються, і відносин у групі.

Тренінги з неспецифічними групами – будь-які види тренінгів з штучними групами, укомплектованими людьми, що наперед не були в яких-небудь міжособових або міжгрупових відносинах і не мали певних загальних інтересів.

Тренінг сімейних відносин – вид тренінгу, направлений на прояснення й виправлення відносин в сім'ї. Має два виражені напрями: зв'язки між подружжям і зв'язки між батьками й дітьми.

Тренінги міжособистих відносин – робота по освіченості в галузі різних видів міжособових відносин, а при необхідності й по їх нормалізації або розвитку людей, що знаходяться у відповідних зв'язках.

Робота з населенням – будь-який вид відкритих тренінгів з групами, що комплектуються без урахування професійної специфіки партнерів.

Завдання до практичного заняття

1. Опишіть основні класифікації тренінгів (тренінг особистісного росту; навчальний тренінг; директивний тренінг; тренінг спілкування; аутотренінг; тренінг з неспецифічними групами та ін.).

2. Заповніть таблицю:

Види тренінгів	Їх характеристика
...	...

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГІВ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Тема 1. Методичні аспекти підготовки та організації тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО

Особливості підготовки тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО. Етапи підготовки тренінгового навчання. Організація проведення тренінгу. Методика підготовки тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО.

*Методичні матеріали для самостійного опрацювання
лекційного матеріалу*

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) *Особливості підготовки тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО.* У діяльності тренінгової групи виділяють два аспекти: діловий та соціально-психологічний. Діловий – містить роботу над змістом інформації; виконання учасниками різноманітних практичних завдань; усвідомлення інформації на основі теоретичного обґрунтування. Соціально-психологічний – включає бажання і страхи учасників; їх почуття й переживання; симпатії й антипатії; атмосферу довіри й недовіри; відчуття безпеки.

2) *Етапи підготовки тренінгового навчання.* Тренінгові заняття можуть бути різної тривалості: від 1,5–3-х годин (2–4 академічні години тривалістю 45 хвилин кожна) до декількох днів поспіль. Під час «марафону» (проведення занять тривалістю 6–8 годин щоденно протягом кількох днів) передбачається обідня перерва (не менше години) та дві перерви по 15–20 хвилин через кожні 1,5–2 години роботи.

Робочі місця для учасників у приміщенні не повинні нагадувати шкільний клас або аудиторію.

Тренер проводить роботу з учасниками тренінгу «на рівних», але відрізняється наявністю знань та вмінь: володіє інформацією щодо означеної теми, навичками ведення тренінгової групи (регулює групові процеси, знає, як зацікавити учасників, зняти напруження, спрямувати групу на конструктивне розв'язання проблеми тощо) та методикою навчання дорослих й дітей; знає методику проведення тренінгових занять та методи оцінювання результатів тренінгу, вміє їх застосовувати; знає про відстрочені результати впливу тренінгу та вміє працювати з аудиторією; підвищує власний потенціал.

Типова структура, мета та завдання тренінгу разом слугують основою для складання плану проведення. План тренінгу може мати різні форми (перелік послідовних дій, схема, таблиця тощо).

Зміст тренінгу – це тематика (ідеї, питання, закономірності явищ), що вивчається під час роботи. Процес тренінгу – взаємодія учасників тренінгу під час навчання, атмосфера, ролі учасників, їх вплив один на одного. Метод тренінгу – спосіб організації навчання та процес засвоєння змісту тренінгу.

Основні методи в тренінгових заняттях – мінілекція, мозковий штурм, рольова гра, дискусія, метод кейсів.

3) *Організація проведення тренінгу.* Під час проведення тренінгу в аудиторії:

1. Столи слід розставити колом, або у формі букви «П».

2. Забезпечити дошку або спеціальний – фліп-чарт, скотч, крейду, фломастери, безпечні шпильки, кнопки, скріпки, клейкі і неклеючі папірці розміром 5x5 см, серветки й роздаткові матеріали в достатній кількості, декілька аркушів паперу формату А1, або А2 та папір формату А4. Для демонстрації відеоматеріалів, фільмів, або презентації – мультимедійний проектор.

3. Скласти план тренінгу відповідно до етапів його проведення.

4) *Методика підготовки тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО.*
Атрибути тренінгу: тренінгова група; тренінгове коло; спеціально обладнане приміщення та приладдя; тренер; правила групи; атмосфера взаємодії та спілкування; інтерактивні методи навчання; структура тренінгового заняття; оцінювання ефективності тренінгового заняття.

Основні правила, яких має дотримуватися кожний учасник: цінування часу; ввічливість; позитивність; розмова від свого імені; добровільна активність; конфіденційність; зворотний зв'язок тощо.

Робота в малих групах використовується для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму (знайомство учасників; перегляд матеріалу, представленого на лекції; планування, щодо наданої інформації іншим групам у формі рольової гри; розв'язання завдань, поставлених тренером; відпочинку, формування вмінь взаємодіяти, адаптуватися серед незнайомих людей.

Групи обговорення допомагають стимулювати мислення та вироблення ідей, пов'язаних з певною темою.

Робота в парах ведеться для виконання вступних ознайомлювальних вправ та для навчання один одного; коли учасники, на основі особистих симпатій, обирають собі пару для вирішення таких завдань тренера, які зручніше виконувати вдвох тощо.

Трійки корисні, коли треба, щоб двоє людей взаємодіяли між собою, а один спостерігав за ними і робив зауваження.

Завдання до практичного заняття

1. Розкрийте специфіку підготовки тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО.
2. Опишіть організаційні аспекти проведення тренінгу фахівцем соціальної служби з сім'єю, що опинилася у СЖО.
3. Заповніть таблицю «Атрибути тренінгу».

Тема 2. Структура тренінгового заняття

Етапи проведення тренінгових занять з сім'ями, які опинилися в СЖО. Правила організації та проведення етапів тренінгових занять. Початок тренінгу з сім'єю, яка опинилася в СЖО. Основна частина проведення тренінгу. Завершення роботи тренінгу.

Методичні матеріали для самостійного опрацювання лекційного матеріалу

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) *Етапи проведення тренінгових занять з сім'ями, які опинилися в СЖО.*
Правила організації та проведення етапів тренінгових занять. Тренінгове заняття має початок, середину і кінець.

Початковий етап – знайомство учасників один з одним, оголошення мети, завдань та засобів тренінгу; вибір форм звернення; попередній розподіл ролей із загостреною конкуренцією; укладення «контракту» на співпрацю.

На середньому, основному, етапі відбувається виконання обраних ролей з усіма взаєминами (від недовір'я, побоювання, обережності через загострення суперечностей, неприйняття й конфлікти до розуміння, співпереживання, взаємодопомоги). Можливий перерозподіл ролей (якщо це необхідно по ходу тренінгу або передбачено його планом) з подальшим програванням.

Завершальний етап – закріплення отриманих результатів шляхом їх точної вербалізації і систематизації; підбиття підсумків тренінгу.

2) *Початок тренінгу з сім'єю, яка опинилася в СЖО.* Вступ: визначити умови проведення тренінгу та актуальність проблеми; зацікавити учасників; представити програму заняття; розповісти про себе; познайомити учасників тренінгу; створити сприятливу атмосферу; прийняти правила роботи під час тренінгових занять.

3) *Основна частина проведення навчання та завершення роботи тренінгу.* Правила, характерні для основної частини тренінгу: дослідження предмета; розподіл зібраної інформації за темами, які учасники мусять знати, або їм потрібно знати чи вони можуть знати; розподіл часу; організація навчального матеріалу; завершення роботи тренінгу.

Заключна частина – можливість дати відповіді на запитання, які в ході основної частини були не достатньо висвітлені; виявити, наскільки учасники тренінгу усвідомили наданий матеріал і запропоновану інформацію; визначити, чи справдились очікування учасників; спрогнозувати перспективи застосування отриманих знань і вмінь у реальному житті учасників.

Завершення дня. Щодня тренінг закінчується обговоренням дня, підбиттям підсумків. Це дозволяє закріпити результат роботи, ще раз нагадати учасникам про їх досягнення, обмінятися враженнями, погоджувати свої оцінки.

Завдання до практичного заняття

1. Обґрунтуйте етапи проведення тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО.
2. Заповніть таблицю «Основні етапи проведення тренінгу».
3. Складіть бланк ігрових вправ на знайомство, на згуртування групи, на розслаблення, вправи для стимулювання взаємодії та формування команди, для сприяння міжособистісному спілкуванню, вправи для завершення тренінгу.

РОЗДІЛ III. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Методи оцінки ефективності проведення тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО

Мета та категорії оцінювання ефективності тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО. Показники оцінки ефективності тренінгу. Основні методики оцінки ефективності проведення тренінгового заняття з сім'ями в СЖО.

*Методичні матеріали для самостійного опрацювання
лекційного матеріалу*

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) Мета й категорії оцінювання ефективності ТЗ з сім'ями, які опинилися в СЖО. Показники оцінки його ефективності.

Ефективність тренінгу оцінюється через суб'єктивний та об'єктивний показники. Суб'єктивний – задоволеність учасників тренінгом. Об'єктивний – адекватний цілям і завданням тренінгу психокорекційний результат. Суб'єктивна сторона успіху пов'язана з усвідомленням учасниками власних позитивних змін, емоційною насиченістю внутрішньогруповим спілкуванням, активізацією їх інтересу до процесу тренінгу. Об'єктивна сторона успіху зумовлюється наявністю методичного забезпечення та ясної концептуальної основи тренінгу, адекватністю застосування методичного арсеналу.

Показниками оцінки ефективності тренінгу є – рівень знань учасників, реакція аудиторії, використання учасниками набутих знань у практичній роботі.

2) Основні методики оцінки ефективності проведення тренінгового заняття з сім'ями в СЖО: спостереження, тестові завдання; «пенельне-інтерв'ю – вихід»; «фокус-групи»; експертна оцінка замовника.

Оцінка – констатуюче судження про якісний і кількісний стан або продукт діяльності системи, взаємозв'язків між її елементами у порівнянні з еталоном і у відповідності до певних показників та критеріїв, виражених у вербальній або символічній формі за певною шкалою.

Ефективність діяльності тренінгової групи (результативність, дієвість) визначається як співвідношення отриманого в процесі тренінгу результату за тим чи іншим критерієм до максимально можливого або заздалегідь запланованого. У загальному вигляді можна виокремити такі критерії ефективності тренінгу, як соціально-адаптаційні (корисне проведення дозвілля, гармонійні сімейні стосунки, підвищення освітнього і культурного рівня) та тісно пов'язані з ними психологічні (соціальна і емоційна зрілість, особливості мотивації, цінності, самооцінка, інтелектуальні та вольові якості тощо).

Слід звернути увагу на роботи І. Ялом, К. Рудестам, Д. О'Конор, Д. Сеймур про вирішення проблеми оцінки ефективності психологічного тренінгу.

Завдання до практичного заняття

1. Обґрунтуйте мету та категорії оцінювання ефективності тренінгового заняття з сім'ями, які опинилися в СЖО.
2. Проаналізуйте основні показники ефективності тренінгового заняття.

3. Розробіть вхідну та вихідну анкету з метою оцінювання ефективності проведення тренінгу.

Тема 2. Методика організації групової взаємодії проведення тренінгу

Принципи організації й проведення тренінгу. Навички тренера групи. Фактори стресових ситуацій та методики виходу із них у ході тренінгового заняття з сім'єю, що опинилася в складній життєвій ситуації.

Методичні матеріали для самостійного опрацювання лекційного матеріалу

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) *Принципи організації і проведення тренінгу.* Загальнометодична сторона тренінгу зумовлена його роллю як активного методу навчання, який характеризується наступними ознаками: систематична рефлексія; підвищена активність учасників; навчальна спрямованість; ігровий характер; групова форма проведення.

Принцип активності включає принципи «персоніфікації», «рівності» і «дослідження».

Персоніфікації пов'язаний з обов'язковим виконанням кожним учасником певних дій і винесення певних думок; з заборонаю на знеособленість своїх міркувань, тобто обов'язковим їх віднесенням до конкретних людей (до себе або до колег по даному тренінгу).

Принцип рівності має дві складові: 1) вимога однакової частоти та інтенсивності дій і висловів для всіх учасників; 2) рівний розподіл відповідальності за хід і результати тренінгу між всіма членами групи.

Дослідницький принцип зумовлює вимогу самостійного і творчого підходу кожного й всіх разом до пошуку та вироблення загальних рішень. Група повинна сама, прагнучи не вдаватися до допомоги й підказок ведучого, визначати «свою долю».

З принципу ігрового моделювання виходять важливі методичні правила, такі, як партнерський стиль спілкування між членами групи та просторово-часові обмеження сфери спілкування між партнерами, оформлені девізом «Тут і тепер».

Принцип партнерства спонукає і навіть примушує кожного учасника до пошани особи і тим самим до визнання рівності позицій в системі суб'єктно-суб'єктних відносин з ними незалежно від ролей, прийнятих і розіграваних партнерами.

Принцип новизни – передбачає використання різноманітних й оригінальних завдань та вправ, програвання різних ролей, та неординарних ситуацій, регулярну зміну безпосередніх партнерів, тощо.

Принцип об'єктивізації поведінки, або принцип зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок – передача інформації від виконавчого блоку системи, що є

керівною, в центральній. Принцип зворотного зв'язку передбачає певні умови свого здійснення, які можуть розглядатися теж як методичні принципи:

- актуальності – пов'язаний з своєчасною інформацією;
- конкретності – полягає у віднесенні висловів до окремих епізодів тренінгу, до окремих дій учасників;
- опису висловів – припускає констатуючий характер, що виключає повчальність;
- конструктивності – спрямований на зосередження уваги на тих моментах поведінки і властивостях своїх колег, яких можливо піддати яким-небудь змінам.

Принцип добровільності – визначає свободу ухвалення рішення особистістю про участь у тренінгу й про відмову від участі на будь-якому його етапі.

Принцип діагностики – спрямований на психологічну діагностику перед укомплектуванням групи, щоб уникнути включення в неї осіб з протипоказаннями до даного виду тренінгу та поточне постійне відстежування стану групи в цілому і кожного її учасника з метою своєчасного вживання заходів по ліквідації небажаного розвитку подій і попередження психотравмуючих ситуацій.

2) *Навички тренера групи.* Використання тренером інформації з міміки, жестів учасників заняття. Їх висловлень у якості експертів та прояву емоцій завдяки темпу, ритму, забарвлення голосу. Врахування індивідуальності в одержанні кожним учасником тренінгу діагностичної інформації. Вміння тренера стримувати себе від мимовільної спокуси у бажанні самому пояснювати, коментувати, робити висновки, не чекаючи, поки це зробить група. Не допускати насильницького «витягування кліщами» вражень з кожного учасника як одне з основних вмінь тренера у роботі з сім'єю, що опинилася у СЖО. Вміння тренера зіставляти себе з групою, провокуючи учасників на те, щоб процес вилився в своєрідне змагання групи і ведучого, зокрема, ведучий може звинувачувати групу в боязкості, узагальнювати конкретну групову ситуацію, проводячи паралелі з такою ж поведінкою учасників групи в буденному житті та т.ін.

3) *Фактори стресових ситуацій та методики виходу із них у ході тренінгового заняття з сім'єю, що опинилася в складній життєвій ситуації.* Важкі учасники тренінгової групи: ті, хто часто заперечує тренеру; хто вирішив заробити собі авторитет, приєднавшись до тренера; пасивні учасники; ті, хто сперечаються з учасниками заняття та тренером; хто любить говорити, що вони все знали і до тренінгу, що вони нічого нового не дізналися, або що-небудь подібне; займають абсолютно не конструктивну позицію; ті, хто прийшли на тренінг цілеспрямовано боротися за що-небудь, особливо, коли в тренінгу беруть участь керівники.

Завдання до практичного заняття:

1. Охарактеризуйте принципи організації й проведення тренінгу з сім'єю, що опинилася в складній життєвій ситуації.
2. Проаналізуйте навички тренера тренінгової групи.

3. Проведіть з групою одну із методик виходу із стресової ситуації. Підготуйте висновки.

Тема 3. Техніки, вправи та ігрові методи, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, які опинилися в СЖО

Основні техніки, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, які опинилися в СЖО. Основні ігрові методи, які можуть використовуватись в ході тренінгу. Метод «рівний – рівному».

Методичні матеріали для самостійного опрацювання лекційного матеріалу

Під час самостійного опанування лекційного матеріалу доцільно звернути увагу на наведені нижче аспекти, занотувавши їх до конспекту.

1) Основні техніки, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, які опинилися в СЖО та ігрові методи, які можуть використовуватись в ході тренінгу.

Метод групової дискусії (від лат. *diskussio* – розгляд, розбір, дослідження) використовується як спосіб організації спільної діяльності реальних колективів з метою швидкого і вигідного рішення завдань та, як метод активного навчання і стимуляції групових процесів в природних і штучних групах.

Види групової дискусії: метод аналізу конкретних ситуацій з минулої практики учасників; груповий самоаналіз, коли обговорюються поточні події, що відбуваються в групі.

Мозковий штурм. Мета – сформулювати якомога більше ідей на задану тему. Проводиться в два етапи: 1) формулюють ідеї; 2) їх оцінюють.

Лекції – метод, який використовується з метою донести нову інформацію одночасно до великої кількості людей в умовах, коли слухачі мають слабку підготовку або взагалі не мають базових знань з певної теми.

Міні-лекції – відрізняються від повноформатних лекцій значно меншою тривалістю (не перебільшують 10–15 хв) і використовуються для того, щоб стисло донести нову інформацію до багатьох осіб одночасно; розповісти, як виконувати певні дії, що їх згодом опануватимуть самі учасники в ході практичних вправ; підсумувати результати роботи малих груп для всієї аудиторії.

Презентації – спрямовані на надання нових результатів, нової інформації з конкретного, досить вузького, практичного аспекту теми, яка є предметом навчання.

Колективні презентації – форма представлення матеріалу кількома особами разом (по черзі). Тривалість кожної доповіді презентуючого досягає 15-20 хв. Кожне повідомлення присвячується якомусь одному з кількох аспектів однієї теми.

Ситуаційна вправа – реальна ситуація, яка представлена учасникам для аналізу. Може бути запозичена з досвіду тренера, колег, свідчень очевидців, художньої та публіцистичної літератури.

Метод кейсів або метод ситуаційних вправ – інтерактивний метод навчання. Сприяє наближенню процесу навчання до реальної практичної діяльності учасників тренінгу. Розвиває винахідливість, вміння вирішувати проблеми, здібності проводити аналіз і діагностику проблем.

Аналіз критичних випадків – метод докладного розгляду якоїсь однієї події з метою усвідомлення досвіду, формулювання висновків та планування дій, які можуть дати позитивні зміни в майбутньому.

Рольова гра – спосіб моделювання психологічної ситуації, що виробляє ті чи інші психологічні і соціальні навички.

2) *Метод «рівний – рівному»* – засіб передачі достовірної, соціально значущої інформації під час неформального або особливим способом організованого спілкування в соціальній групі людей, рівних за якоюсь певною ознакою (вік, інтереси, цінності, потреби, проблеми тощо).

Офіційно використання даного методу навчання задокументовано в Англії у 1840 році. Переваги: перманентність інформаційного впливу; відповідність культурним особливостям; рівність соціальних позицій; економічність; ідентичність механізмів соціальної перцепції у тих, хто навчає та кого навчають.

Критерії для класифікації різновидів методу «рівний – рівному»:

– «рівність за віком», коли форма методу «рівний – рівному» трактується як спосіб «навчання ровесників ровесниками, однолітків однолітками». передачі соціально значущої інформації спеціально підготовленими молодими людьми рівним собі особам за віком;

– «рівність за певною ознакою», коли форма методу «рівний – рівному» трактується як спосіб «навчання рівних рівними», тобто йдеться про надання інформації в середовищі людей «рівних» між собою за певною ознакою (соціальний рівень, цінності, хобі, проблеми, інтереси, професія і т.ін., крім віку. Однаковий вік не є головним для «рівності»), і це поширюється на різні вікові й міжвікові категорії.

Технологія «рівний – рівному» базується на принципах: «навчаючи – вчуся», добровільності, партнерського спілкування, відповідальності, позитивності.

Завдання до практичного заняття

1. Схарактеризуйте основні техніки, що використовуються в тренінговій роботі з сім'ями, які опинилися в СЖО.
2. Розкрийте та обґрунтуйте основні ігрові методи, що можуть використовуватись у ході тренінгу.
3. Підготуйте бланк основних ігрових методів, що можуть використовуватись в ході тренінгу з сім'ями, які опинилися в СЖО.

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ КМР

1. Тренінги з формування здорового способу життя.
2. Тренінги з формування комунікативних здібностей у фахівця для роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах.
3. Тренінги з підготовки медичних працівників для роботи з сім'єю та дітьми, що опинилися у СЖО.
4. Тренінги з підготовки прийомних батьків.
5. Тренінги з підготовки дітей-сиріт до входження в прийомну сім'ю.
6. Тренінги з підготовки вихованців-сиріт закладів інтернатного типу до соціальної адаптації в самостійному житті.
7. Тренінги з розв'язання міжособистісних проблем в сім'ях.
8. Тренінги контролю гніву.
9. Тренінги формування лідерських якостей у дітей ДБСТ.
10. Тренінги розуміння і практики взаємодії у групах.
11. Тренінг з формування позитивного ставлення до сім'ї.
12. Тренінги емоційної саморегуляції.
13. Тренінги партнерського спілкування.
14. Тренінги ділового спілкування.
15. Тренінги переконуючого впливу.
16. Тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу.
17. Тренінг «Домашнє насильство як прояв гендерної дискримінації».
18. Тренінг «Ми проти насильства».
19. Тренінги самопізнання членів прийомних сім'ей та ДБСТ.
20. Тренінг «Техніка працевлаштування».
21. Тренінги «Актуалізація особистісної зрілості».

ТЕСТИ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. *Зміна та покращення моделей поведінки учасників навчального процесу – це*
 - a) мета інтерактивного навчання
 - b) завдання інтерактивного навчання
 - c) функція інтерактивного навчання
 - d) ресурс навчального процесу
2. *Однією з ефективних форм інтерактивного навчання є*
 - a) семінар
 - b) тренінг
 - c) конференція
 - d) лекція
3. *Процес усвідомленого створення учнями і педагогом нових для себе смислів з досліджуваної проблеми; вираз свого індивідуального ставлення до явищ і предметів життя – це*

- a) навчальний процес
 - b) виховний процес
 - c) розвиваючий процес
 - d) інтерактивний процес
4. *Метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, вмінь та навичок, а також соціальних установок – це*
- a) соціально-психологічна вправа
 - b) тренінг
 - c) пояснення
 - d) бесіда
5. *Рушійна сила соціального навчання на тренінгу – це*
- a) власний досвід учасника
 - b) здатність до соціалізації
 - c) здатність до соціальної адаптації
 - d) інтегрування учасника тренінгу в соціум
6. *Американський дослідник Д. Колб розглядав процес взаємодії в навчанні як послідовну зміну фаз. Скільки таких фаз визначав науковець?*
- a) дві
 - b) три
 - c) чотири
 - d) п'ять
7. *Фаза, яка за Д. Колб передбачає, що ведучий групи створює умови для набуття чи актуалізації учасниками конкретного досвіду на основі вже існуючого – це фаза:*
- a) абстрактної концептуалізації
 - b) активного експериментування
 - c) рефлексивного спостереження
 - d) конкретного досвіду
8. *Використання інтерактивних навчальних технологій розглядаються в єдності та взаємодії наступних компонентів:*
- a) когнітивний, емоційний, мотиваційно-поведінковий
 - b) когнітивний, індивідуальний, особистісний
 - c) емоційний, інтегративний, мотиваційно-поведінковий
 - d) мотиваційно-поведінковий, особистісний, індивідуальний
9. *Зміна погляду на процес навчання, аби зрозуміти, що він може давати наснагу та задоволення – це*
- a) завдання тренінгу
 - b) мета тренінгу
 - c) функція тренінгу
 - d) умова тренінгу
10. *Загальне найменування тренінгової роботи, спрямованої на зміну психічної сфери людини з кінцевою метою вдосконалення самосвідомості, поведінки, професійної діяльності людей або груп – це*

- a) методичний тренінг
- b) психокоректувальний тренінг
- c) тренінг особистісного росту
- d) психотерапевтичний тренінг

11. *Визначити відповідність назви тренінгу та його змісту*

Зміст	Назва
тренінг, націлений на придбання індивідом нових знань, розвиток умінь і навиків у певних різновидах соціальної активності людини	Особистісного росту
тренінг, направлений на вдосконалення особистісних якостей і самосвідомості людини, що сприяє оптимізації її поведінки і самореалізації	Організаційний
методичний різновид тренінгу при роботі з одним учасником	Робота з індивідом
тренінг, направлений переважно на вдосконалення спільної діяльності колективів і отримання організаційного ефекту	Навчальний

12. *Форма тренінгової роботи, здійснювана цілком власними силами людей, які прагнуть до певних психологічних змін своєї особистості і своєї поведінки – це*

- a) тренінг без ведучого
- b) груповий тренінг
- c) індивідуальний тренінг
- d) тренінг зі штучним ведучим

13. *Тренінг невеликої тривалості, що проводиться від початку до кінця за один раз – це тренінг*

- a) короткотерміновий
- b) довготерміновий
- c) комплексний

14. *Тренування декількох чоловік одночасно – це тренінг*

- a) груповий
- b) індивідуальний
- c) комплексний
- d) спеціалізований

15. *Груповий тренінг, коли декілька фахівців ведуть групу спільно – це тренінг*

- a) зі «штучним ведучим»
- b) циклоїдний
- c) з декількома ведучими
- d) директивний

16. *Тренінг, здійснюваний за декілька сеансів з певними перервами між ними – це тренінг*

- a) циклоїдний
- b) поступовий

- c) каскадний
- d) частковий

17. *Робота з однорідною за якою-небудь ознакою (або комплекс ознак) групою - називається тренінг з*

- a) гомогенною групою
- b) імуногенною групою
- c) онкогенною групою

18. *Заняття з використанням спеціальних засобів, устаткування і технічних пристроїв (аудіо- і відеоапаратура) – це*

- a) ресурсний тренінг
- b) апаратурний тренінг
- c) онлайн тренінг
- d) офлайн тренінг

19. *Вид тренінгу, направлений на прояснення і виправлення (якщо потрібно) відносин в сім'ї – це тренінг*

- a) сімейних відносин
- b) міжособистісних відносин
- c) за ступенем знайомства
- d) з гетерогенною групою

20. *Психокоректувальна робота лікувального, профілактичного або реабілітаційного характеру з групами хворих, осіб, що знаходяться в прикордонних станах, або людей, з ризиком захворювання – це тренінг*

- a) з неспецифічними групами
- b) професійний тренінг
- c) з лікувальними групами
- d) відкритий

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакирова Г.Х. Тренінг управління персоналом / Г.Х. Бакирова. – СПб.: Речь, 2004. – 400 с.
2. Бакли Р. Теория и практика тренинга / Бакли Р., Кэйпл Дж. – СПб. : Питер–Пресс, 1997. – 225 с.
3. Вчимося самостійності: навч.-метод. посіб. / За загал. ред.: Т. П. Спіріної; автор. кол.: Ю. М. Галустян, А. В. Каравай, А. Б. Кочарян, Т. Д. Мельник. – К.: Видавництво ФОП Москаленко О. М., 2011. – 212 с.
4. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю [Електронний ресурс]. Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 року №800 (Оновлено 04.08.2021). – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

5. Зливков В.Л. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л. Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. – К.:Педагогічна думка, 2016. – 219с.
6. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : [Метод. посібник] / Автор.-уклад. : О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.П.Н., 2002. – 136 с.
7. Кушнірчук О. Р. Лабіринти спілкування: методичні рекомендації з формування конструктивних життєвих навичок та стратегій поведінки у вихованок шкіл-інтернатів/ О. Р. Кушнірчук, Л. М. Вольнова. – Луцьк, 2017. – 46 с.
8. Марсанов Г. И. Социально-психологический тренинг / Марсанов Г. И. – [5-е изд., стереотип.] – М., «Когито-Центр»; Московский психолого-социальный институт, 2007. – 251 с.
9. Методологія проведення тренінгів: курс лекцій з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 053 «Психологія» / укладачі Корнієнко І.О., Алмаші С.І. – Мукачево : МДУ, 2016. – 60 с.
10. Никандров В. В. Антитренинг, или контуры нравственных и теоретических основ психотренинга : [Учеб. пособ.] / Никандров В. В. – СПб. : Речь, 2003. – 234 с.
11. Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу : [Методичні рекомендації] // Уклад. О.М. Шевчук. – Умань, 2010. – 37 с.
12. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверевої. – К.: «Версо 04», 2011. – 672 с.
13. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : [Наук.-метод. посіб.] / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко / За ред. О. І. Пометун. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
14. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний – рівному» : [Навч. посібник] / За ред. І. Д. Зверевої. – К. : Навчальна книга, 2002. – 256 с.
15. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]. Постанова КМУ від 1 червня 2020 року №585 (Оновлено 04.08.2021) – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>
16. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга / Пузиков В. Г. – СПб. : Издательство «Речь», 2007. – 224 с.
17. Розвиток життєвих навичок: навч.-метод. посіб. для роботи зі старшокласниками і випускниками інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / [Л. Дума, Р. Краплич, К. Сіллевіс та ін.] ; за заг. ред. І. Зверевої. – К.: ФОП Шарко, 2011. – 160 с.
18. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.

19. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.
20. Страшко С. В. Соціально-просвітницькі тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу : [Навч.- метод. посібник] / Страшко С. В., Животовська Л. А., Гречишкіна О. Д., Міненко А. О., Савонова О. В., Гаврилюк В. О. / За редакцією Страшка С. В. – [2-е вид., переробл. і допов]. – Київ : Освіта України, 2006. – 260 с.
21. Технологія тренінгу / Упоряд.: О. Главник, Г. Бевз/ За заг. ред. С. Максименко. – К.: Главник, 2015. – 112 с.
22. Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини [Електронний ресурс]. Постанова Кабінету Міністрів України від від 24 вересня 2008 р. № 866 (Оновлено 01.07.2018) – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/nras/162001005>
23. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб. / В. М. Федорчук – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 250 с.